

Pogovor na mednarodni delavnici o suhozidu

NORMAN HADDOW - MOJSTER SUHOZIDA S ŠKOTSKE

Domen Zupančič

Gospod Norman Haddow je Škot, drobnega smejočega pogleda. Ima brado, ki spominja na dobrega moža, ki razveseljuje otroke ob koncu leta. Tako kot dobri možje ob koncu leta, tudi on veliko potuje po deželah in spoznava ter razveseljuje ljudi. S svojim obiskom v Sloveniji med aprilom in majem pa nas je razveselil že sedaj. Dobri mož iz Škotske ni prinesel daril, ampak nam je omogočil, da smo v času njegovega obiska storili nekaj, kar nas je medsebojno bolj zblížalo. Gospod Norman je cenjeni mojster suhozidnih konstrukcij na Škotskem in po svetu. Večkrat je že obnavljal zidove in mostove tudi za kraljevo družino. Med drugim je bil tudi na osebni čajanki pri kraljici, kar ni kar tako. Navkljub temu Norman ostaja trdno prizemljen mož z umirjenim glasom in urnimi rokami, ki znajo skladati posamezne kamne v čudovite zidove in oblike. In kaj je prinesel nam, da je nas - raziskovalce arhitekture kamna, domačine in razne spomeniško-raziskovalne skupine medsebojno bolj zblížalo? Ne, to ni nikakršna skrivnost, to so pastirske hiške na Krasu. Hiše so precej skromne v svoji pojavnosti, a bogate v tehniki izdelave in uporabe. Prav slednje je močno pritegnilo pozornost našega gosta iz Škotske in botrovalo odločitvi o študijskem obisku našega Krasa. A pojdimo lepo po vrsti!

Pozdravljeni gospod Haddow, dovolite mi nekaj vprašanj o vas in o vaših preteklih izkušnjah. Kako se je začela vaša zgodba s suhim zidom?

Tu sta dva spominska dogodka. Prvi je most. V mladosti sem videl eleganten rimski most čez potok. Most je bil do skrajnosti preprosto narejen, saj je bila v lok zložena le ena linija kamnitih elementov. Spraševal sem se, kako je mogoče, da kamen stoji skupaj po vseh teh stoletjih in še vedno trdno nosi breme traktorjev in vozov. Mnogokrat se vračam k spominu ob potoku in gledam ta lok. Ta most je moja muza za ustvarjanje.

Pozneje sem v mladosti ob neki priložnosti pomagal kmetu v dolini pri obnovi zidu ob pašniku za ovce. Zlagala sva kamne v zid. Kamne sva pobirala kar po vrtu ob hiši in tedaj me je prešinilo, kako čudovito je to delo in njegov rezultat. Očistila sva vrt in hkrati naredila zid, ki preprečuje ovcam, da bi med pašo odtavale drugam. Ujela sva dve muhi na en mah.

Vendar sem na vse to za kar nekaj časa pozabil. Odšel sem študirat mikrobiologijo, nato sem po diplomi več let delal v prehranski industriji in pozneje še pri znani naftni multinacionalki British Petroleum. V vsem tem času nisem naletel na suhozid; to področje sem popolnoma odmisli, saj je bilo v službi in v družini mnogo obveznosti. Morda je bilo tako pravilno, saj ni vsako obdobje namenjeno vsemu.

Ob nekem dogodku sem zapustil British Petroleum in ob tem sem prejel zajetno odpravnino; tedaj se je ponovno pojavila tista vizija o kamnu, mostu in zidovih. Odločil sem se, da se bom udeležil začetnega tečaja gradnje zidu brez veziva. Spomnim se besed učitelja, ki nam je dejal, da nam bo v dveh dneh pokazal tehnike skladanja kamna v zid, potrebovali pa bomo nekaj let, da se bomo teh tehnik naučili. Tečaj je bil izvrsten in po njegovem koncu sem ženi omenil, da se bom začel ukvarjati s suhim zidom. Bila je začudena, saj do tedaj nisem imel nobenih izkušenj na tem področju, ne možnosti, da bi kje začel. Bil sem »towny«, torej mestni človek, ki podeželje vidi le ob vikendih kot idilično pravljico deželo. Priznam, da je bila žena kar precej v skrbeh, a jaz sem verjel v to.

Sprva so bila to drobna naročila, bolj prepoznaven sem postal čez kakšni dve leti, ko sem opravljal manjša dela pri neki hiši. Tam je glavni vodja del za obnovo zidov zamujal z deli, pa sem se ponudil, da to delo opravim jaz. Sprva je bil naročnik skeptičen, a po krajšem premisleku je le pristal. Ko sem končal, me je vprašal, če imam morda še

kaj časa za še en zid, ki ga je treba popraviti. Odvrnil sem mu, da bi mi delo prišlo prav, nato pa mi je pokazal zid. Dejal je še, da je sicer samo en zid, ki pa je dolg dve milj (1 milja je 1609 metrov). Tako se je vse skupaj začelo.

Koliko časa ste ta zid obnavljali?

Približno pol leta. Zid je imel luknje in na posameznih mestih se je že zrušil. Izbrani material je bil že poleg, kar je delo močno olajšalo.

Je to vaše delo naporno? Kako ga vi vidite?

Ni naporno, ni pa vedno lahko. Svoje delo vidim kot mešanico dela in počitnic. Tako gre mnogo lažje. Pol leta sem hodil na delo k temu zidu. Vsak dan sem se vozil iz mesta na deželo. Bil sem na prostem - v pokrajini. Kot mestni človek. Tja sem hodil na delovne počitnice.

Bi lahko rekli, da je prav ta relacija, da ste kot mestni človek, ki hodi na deželo, lažje delali to delo? Če bi bil kmet, bi verjetno na zid gledali drugače in bi obnova zidu za vas predstavljala le še eno obveznost pri upravljanju s kmetijo. Mar ne?

Da! S tem se strinjam. Za kmete je zid le meja, ki omejuje polje ali pašnik. Obnova zidu je kmetova obveznost. Dela na kmetiji nikoli ne zmanjka ... Zato je mestni pogled na krajino vedno povezan s predstavami o preteklosti, je bolj idealiziran, kot v resnici je. A vseeno, delo s kamnom mi ni v utehu. Mi je v veselje in seveda s tem se preživljam. To delo ima še en dober učinek: deluje protistresno, doma so opazili, da sem - odkar se ukvarjam s suhozidom - manj stresno obremenjen in mnogo bolj povezan z družino. Zlaganje kamna ima svojo lastno hitrost; nič ne moreš prehiteti. In to je tisto, kar deluje sproščujoče pri vsem tem delu.

Če še omenim kmete in zidove, moram povedati: kmetje so tehnike zidanja osvojili med odraščanjem in so jih spoznali ob vzgoji o kmetovanju. Zame je bila tehnika skladanja naučena s tečaji in okrepljena s prakso, zato je moj pogled na zid vedno izziv v tehniki in izvedbi. Za kmeta je zid načeloma le nuja zaradi potrebe po zidu.

Kako ste vstopili v svet DSWA? Za bralce naj povem, da je DSWA angleška kratica za Dry Stone Walling Association, kar bi prevedel v slovenski jezik kot Združenje za suhozid.

Pogovor nad Branikom: Ana Brancelj, Mitja Kobal in Norman Haddow.- Fotografija: Domen Zupančič.

Združenje skrbi za izobraževanje, obveščanje in združuje vse, ki jih taka tehnika gradnje s kamnom veseli. Ko so ustanavljali novo vejo (angleško branch) združenja na Škotskem, sem bil k sodelovanju povabljen. Bilo mi je v veselje in poleg nove veje smo ustanovili še odbor za učne kmetov. Odbor je dobro sodeloval z lokalnimi oblastmi, ki so politično in finančno podprle naše strokovne napore. Organizirali smo kar nekaj tečajev o tehniki gradnje v suhem zidu za kmetovalce - lastnike zidov. Odziv je bil precejšen in tako nam je uspelo prenesti teoretična ter praktična znanja posameznikom na deželi. Poleg znanj in izkušenj je območje pridobilo tudi na vrednotah zavedanja dediščine. Rezultat sta bila bolj urejena kulturna krajina in boljši turistični obisk območja.

Z mojo udeležnostjo v tem odboru sem postopoma pridobil izkušnje kot učitelj za suhi zid in počasi vstopil tudi v svet izpraševalcev na testih za pridobitev certifikata »mojster suhozida«.

Katere stopnje izobraževanja so v sklopu združenja? Je članstvo obvezno?

Naj torej opišem stopnje tečajev: prvi tečaj je **osnovni tečaj**, na katerem spoznavamo tehnike, orodja in načine obdelave kamnov. Osnovni dvodnevni tečaj omogoča vpogled v skladanje kamnov v zid. Druga stopnja zajema **nadaljevalni tečaj**, na katerem se predstavlja dodatne načine skladanja zidov in izvedbe zaključka zidov. Tretja stopnja pokriva tematiko **opornih zidov in enostranskih zidov**, kot so na primer škarpe in terase. Tehnika se delno spremeni in zaostri se natančnost izvedbe spojev med posameznimi kamni. Enostranski zidovi imajo drugače obdelane strani zidov, zunanje lice ima estetsko vrednost in notranje lice ima statično vrednost, obe pa služita funkciji - statično trdno in vzdržljivo v času. Ko opravite vse te prve stopnje, ste nared za stopnjo **mojstra suhozidu**. Tečaj za mojstra ni preprost. Ima določene naloge: **izvedba loka, stebra in normativ 7 m² suhozida na dan**.

Zahtevna norma. Torej je pri tem delu tudi upoštevana hitrost gradnje.

(Smeh) V bistvu je! Zavedati se morate, da je tečaj za mojstre namenjen tistim, ki se bodo s tem ukvarjali profesionalno na trgu. Od svojega dela morajo preživeti. Res je precej zahtevno, a na tej stopnji so pomembne predhodne izkušnje in znanje. Brez tega ne gre. Moram pa poudariti, da je prav ta normativ stalno torišče naših strokovnih posvetov, s tem mislim nas, članov združenja.

Grobo rečeno se tečajev za mojstre udeležujeta dve skupini udeležencev. Prva skupina so tisti, ki želijo to delo opravljati v praksi z resnim pristopom in s spoštovanjem do naročnikov. Druga skupina udeležencev pa so tisti zanesenjaki, ki jih to delo izredno veseli in ki jim naziv mojstra pomeni častno priznanje njihovih lastnih naporov. Tak vzorec skupinske delitve udeležencev sem opazil tudi drugje, kjer sem vodil tečaje, na primer v Kanadi, Švici ali Franciji.

Če se vrnem na vprašanje o članstvu v združenju, je to obvezno ali ne?

Ne, ni! Združenje je osnovano kot zbornica, ki omogoča kakovostni servis v znanju in certificiranju znanja na področju suhozida. Obvezni člani smo samo mi, ki organiziramo tečaje in smo v odborih za ocenjevalce in certificiranje.

Kako pa preverjate mojstre? Je ta naziv stalen?

S tem je pa takole: ljudje smo različni in ker nam znanje ter izkušnje s časom pešajo ali pa se spreminjajo, smo v združenju organizirani tako, da moramo vsi mojstri suhozida (master drywallers) opraviti preveritve. Take preveritve se odvijajo vsaki dve leti. Na takih preveritvenih srečanjih se zberemo vsi in postavimo zid ali več zidov, glede na lokalne tradicionalne načine. Medsebojno se ocenjujemo in vrednotimo. Pogledamo rezultate drugih in jih primerjamo. Tako se krepimo in ostajamo v formi. Ta srečanja so vedno pri nas v Združenem kraljestvu. Torej ne glede na to, od kod ste, morate priti k nam na otok.

Na teh srečanjih so možna odstopanja do 10% od povprečja mojstra. Taka preverjanja jemljemo precej resno, saj gre za posameznikovo čast in za jasno zavedanje, da smo združenje, ki presega okvire Združenega kraljestva. Mnogo nas pred takim skupinskim preverjanjem opravi domačo nalogo (trening na domačem vrtu). Naše veje združenja delujejo tudi v Kanadi, Avstraliji in Švici.

To zna biti kar naporno, mar ne?

Predvsem je naporno to, da se ljudje iz prakse srečamo z znanjem, ki ga uporabljamo na lokalnem nivoju. Zidovi so zelo različno grajeni od kraja do kraja; ne samo zaradi različne vrste kamna, temveč tudi zaradi tehnike gradnje. Spomnim se lastne izkušnje iz Mallorce (Baleari, Španija), ko se mi je zdelo, da sem na začetku, saj so tam gradili zidove brez horizontalnih linij. Njihov zid je tak kot rožni cvetovi, kamni so obloženi drug ob drugem. Da sem to tehniko dojel in osvojil, sem potreboval kar nekaj dni. Bil sem mojster, pa tega nisem vedel. Popolnoma drugače, kot sem se učil do sedaj. Te različnosti so izrednega pomena. To ustvarja bogastvo lokalne kulturne krajine na področju suhozida.

In kje ste naleteli na nas, na Slovenijo, na Kras in na hiške? Morda je to vprašanje za naju, ki se poznavata, smešno, a je za bralce nujno.

Na hiške na Krasu sem naletel na svetovnem kongresu za suhi zid (Ambleside, Cumbria, september 2010), na vašem predavanju, kjer ste predstavili hiške in zidove. Presenetila me je njihova izredna skromnost in različnost izvedb. Pojavnost hišk je bila tako različna, da nisem mogel verjeti, kako da so vse hiške tako blizu vsaka sebi in hkrati tako različne.

Zavoljo vaših skic, fotografij in pripovedi, da je to področje vaše kulturne dediščine precej zapostavljeno v stroki, me je prepričala želja po delovni avanturi na Krasu. Kot se spomnite, sem vas prosil, da mi pomagate pri pridobivanju štipendije.

Se spomnim! Priznam, bilo mi je strašno zabavno, ko ste mi razlagali, da boste zaprosili za študijsko štipendijo za izobraževanje na tujem. Pomislil sem,

Norman med delavnico s svojim cimrom in sodelavcem Damjanom Hidičem, Prekmurcem in bodočim arhitektom. Fotografija: Domen Zupančič.

morda pa bo gospodu uspelo dobiti kakšnega mecena ali pa bo to opravil na lastne stroške. Vsekakor sem se veselil sodelovanja z vami.

O, da, to je bil resnično hec. Kar takoj po tem kongresu sem napisal prošnjo za dodelitev štipendije pri Skladu Winstona Churchilla (Winston Churchill Memorial Trust). Za to sem potreboval izčrpno predstavitev mojega namena potovanja in priporočilna pisma mnogih organizacij. Hvaležen sem tudi vaši fakulteti za arhitekturo, ki me je podprla pri mojih naporih. Prijavi se jih več kot tisoč.

Sklad podeli le 100 štipendij na leto, upravičenci do štipendije so vsi državljani Združenega kraljestva, ki jasno in utemeljeno opredelijo edinstveno tehnično znanje, ki ga bodo pridobili in nato posredovali drugim prebivalcem kraljestva. Vaše hiške so grajene z edinstvenim tehničnim znanjem, ki mu ni para v našem kraljestvu.

Ko sem prišel v London na predstavitev mojega predloga za štipendijo, sem bil zagotovo najstarejši med čakajočimi. Zdelo se mi je, da me ostali čakajoči gledajo kot enega izmed članov skladove komisije. Nikoli nisi prestar, da bi se kaj novega naučil.

Sliši se kot v pravljici. Kras in kraški pastirji prek naših mojstrov in nas posredujejo svoje znanje vam v kraljestvo!

V bistvu je to res. Da! Prav imate! Mislim, da je organiziranje delavnic s temo suhozid in gradnja hišk dobra pot, ki vodi k večji prepoznavnosti lastne kulturne dediščine. Kultura se začne s sprejemanjem lastnih korenin in izvorov.

Ste zadovoljni z znanjem, ki ste ga dobili pri nas?

Seveda! V času delavnice smo postavili tri hiške, od tega dve popolnoma na novo in eno smo obnovili. V

času po delavnici smo postavili še dve hiški in obnovili zid v Lokvi. Bil je kar polno dogodkov. Postavili smo hiško slovensko-škotskega prijateljstva: Smiling hiška. Gospa Jelena Uršič je vklesala še naša imena v gurnc (se zasmeji svoji slovenščini).

Zanimivo je bilo, ko sva z Borisom Čokom obnavljala zid v vasi in so mimo hodili tudi starejši ljudje in kramljali z nama. Spominjali so se svoje mladosti in dejali, da so takole tudi oni delali in da delava prav.

O, seveda, pa še v filmu sem igral. Drugi dan mojega gostovanja v Lokvi sem srečal televizijsko ekipo in igralce s smešnimi kostumi. izkazalo se je, da je med igralci prav Boris Čok. Kaj hitro so me preoblekli v rdečelasca in me posadili k ognju. Naučili so me stavek »da bi dobro obrodilo«(smeh). Upam, da bom dobil kopijo filma.

Zanimivo. Torej ste pred hiškami postali igralec. Bi lahko rekli, da je bilo vaše študijsko gostovanje v Lokvi kulturno osvežujoče?

Da! Resnično sproščujoče: srečal sem obilico dobrih ljudi, ki znajo dobro združiti življenje in delo. Gostoljubnost domačinov je bila vedno prisotna. Imate resnično dobro vino, pršut in deželo. Kot mikrobiolog sem opazil mnogo živali in rastlin, ki so pri nas zelo redke in cenjene. Morda bi potrebovali malce več ozaveščenosti pri ravnanju z okoljem in se posvečati lastni kulturi, kot so jezik, krajina, običaji, arhitekturna dediščina, flora in favna. Kot nekdanji zaposleni v prehranski industriji vam povem, da je vaša hrana odličnega okusa in da ima še tiste prave prvine značilnosti dobre nepredelane hrane.

Glede na vaše dolgoletne izkušnje, ali bi lahko rekli, da s svojimi delovnimi počitnicami lažje razumete zgodovino in kulturo tistega območja?

Nedvomno! Navadno sem prišel na območja, kjer se je to tehnično znanje v praksi že pozabilo. Prav na tem mestu mora biti mojster še posebno dovzeten za učenje in spoznavanje kulture krajine. V bistvu v takem trenutku oživlja kulturo. Spoznavate tehnike, razmišljate, primerjate z lastnimi izkušnjami in nato v najboljši meri posredujete nazaj v prakso s tečaji. Vedno ni preprosto, saj so tečajniki zelo različni, a počasi se ta znanja obujajo.

V Združenih državah Amerike in v Kanadi so ta znanja skoraj popolnoma izginila, a smo jih oživili in tako je po mnogih letih nastal velik napredek. Viden je predvsem pri krajinskih ureditvah vrtov in parkov.

Imate morda še kašno misel za vse nas, ki nas ta kultura suhega zidu zanima in veseli?

Hmmm! V svoji dolgoletni karieri še nisem naletel na tako visok suhozid, kot sem ga videl pri vas v Kačičah. Ledenica v Kačičah ima 17 do 19 metrov visok zid brez veziva, ki stoji še danes. Izvedba je presenetljivo natančna, kar je ključnega pomena pri obstojnosti suhozida. In najbolj zanimivo pri tem je, da je zid popolnoma pravokoten, kar v teoretičnem pogledu ni pravilno. Zidovi so praviloma v preseku v obliki velike črke A, tu pri vas v Sloveniji pa so novi zidovi ravni, pravokotni na tla. Nad Branikom pod istoimenskim gradom pri Kobalovih me je presenetila natančnost in kvaliteta zidu ter hiške. Tudi zame, kot pro-

fesionalca, je bila natančnost izvedbe presenetljiva. Torej znanje imate, le še posredovati ga morate drugim.

Drugo pomembno spoznanje je, da ste tu v Sloveniji to oživljanje podprli arhitekti. To je velika redkost drugje po svetu. Ta pot je prava, saj ste prav arhitekti in krajinski arhitekti glavni načrtovalci v prostoru. V sodobnem načrtovanju manjka odločnejša podpora tej tehniki. Ob vaši delavnici me je veselila tudi prisotnost mladih in otrok, saj so le-ti vaša prihodnost. Z njimi morate deliti svoje poglede in jim predstaviti zgodovino, da jo bodo lahko razumeli in negovali za prihodnje rodove.

Ali obstaja kakšen rek med mojstri?

Morda, predno povem naš pregovor, omenim še tole zgodbo: Pred leti sem bil v komisiji za oceno škode na zidu ob neki vili. Zid se je namreč v letu dni porušil in bilo je jasno, da zaradi slabe izbire kamna in ne zaradi tehnike zidanja. Nato smo zid s primernim kamnom popravili. Takrat je k meni pristopil lastnik vile in me odločno vprašal, koliko časa bo sedaj stal ta naš popravljeni zid, pa sem mu odvrnil, da bo zid brez vzdrževanja preživel skoraj sto let. V isti sapi pa sem ga vprašal, koliko časa misli, da bo stala njegova steklena vila? Pa mi je odgovoril takole, da mu je izvajalec del dal kar 10 let garancije na material. Potem pa se je zamislil in molčal.

Sodobni čas je v družbo navideznega izobilja prinesel garancije in življenje, kjer je za vse poskrbljeno. Pa je res tako?

A naj se vrnem k zaključni misli. Navadno rečemo takole: **Da bi imeli hkrati potrpljenje in trdnost kamna.**

Gospod Norman, hvala vam za vaš cenjeni čas in vaše misli.

Gospod Norman Haddow ni stariček. Ima 73 let in pridno piše svoj blog. Zavoljo svetovnega spleta in spletne telefonije ostaja v stiku s svojo številno družino in z mnogimi mojstri po vsem svetu. Ker se vsak dan dobro razgiblje z dolgimi sprehodi in vsakodnevnim skladanjem kamna, je v dobri kondiciji. Zanj so leta le formalnost in ne dejstvo. In še to: kot pravi Škot uporabi eno čajno vrečko za dva čaja. Z njim je bilo pravo veselje sodelovati ter se pomenkovati, še posebno dobro sva obdelala klasični angleški humor (Večerja za enega, The Goons in Leteči Cirkus Monty Pythona). Angleški humor je nemogoče ubesediti. Morate ga doživeti!

Še nekaj virov

Winston Churchill Memorial Trust
www.wcmt.org.uk/about/who-are-we-funding-of-travelling-fellowships-and-bursaries.html, <maj, 2011>.
 Blog Normana Haddowa
www.blogger.com/profile/09528360033956221757, <maj, 2011>.
 Združenje za suhi zid
<http://www.dswa.org.uk/>

Doc.dr. Domen Zupančič - Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani